

Alexander de Grote. Triomf en tragiek van een veldheer

Robert Duthoy

Alexander de Grote (356-323 v.Chr.) behoort ongetwijfeld tot de belangrijkste protagonisten uit de wereldgeschiedenis. Als koning van Macedonië slaagde hij erin om, met een leger dat aanvankelijk een vijfenveertigduizend soldaten telde, het Perzische imperium ten val te brengen. Dit wereldrijk strekte zich uit van de Egeïsche zee tot Afghanistan en was gedurende twee eeuwen het grootste dat de mensheid tot dan had gekend. Het optreden en succes van Alexander betekende dan ook een ingrijpende wijziging in de machtsverhoudingen in dit deel van de wereld en een keerpunt in de wereldgeschiedenis. Maar ook voor wie minder of geen interesse heeft in geschiedenis is Alexander vanaf de oudheid tot op de dag van vandaag een fascinerende figuur gebleven omdat hij deze krachttour op jeugdige leeftijd en in een verbazingwekkende korte tijdspanne gerealiseerd heeft. Hij was amper 22 jaar toen hij eraan begon en hij klaarde de klus in ternauwernood elf jaar. Deze blijvende fascinatie, ook bij niet historisch geïnteresseerden, blijkt uit de vele fictiewerken aan hem gewijd en recent ook uit de films en TV-reeksen die het leven en de ondernemingen van Alexander tot onderwerp hebben.

De hedendaagse historicus die deze belangrijke episode uit de wereldgeschiedenis wil reconstrueren moet zich daarvoor voornamelijk op drie geschreven bronnen baseren: de *Historia Alexandri Magni* van Quintus Curtius Rufus (midden eerste eeuw n.Chr.), de *Bios Alexandrou* van Plutarchus (46-ca 120) en de *Anabasis Alexandrou* van Arrianus (87-ca 150 n.Chr.). Het werk van Quintus Curtius Rufus was het enige waarvan tot nog toe geen recente Nederlandse vertaling beschikbaar was (de laatst gepubliceerde dateert van 1745). Deze nieuwe vertaling (mét de originele Latijnse tekst) van Julius Roos vult dan ook een leemte en is des te meer welkom omdat van de drie bronteksten het relaas van Quintus Curtius Rufus onbetwistbaar het aangenaamst om lezen is. Het is geschreven in een levendige en meeslepende stijl die door Julius Roos in een gangbaar en vlot leesbaar modern Nederlands is vertaald. Het werk kan dan ook op zijn minst als een historische roman gelezen worden die een spannend verhaal brengt van tot de verbeelding sprekende militaire avonturen die zich afspelen in exotische landstreken bewoond door volkeren met vreemde zeden en gewoonten. Omdat Curtius Rufus van de held van zijn verhaal een genuanceerd beeld schetst met aandacht voor zowel de positieve als negatieve karaktertrekken is het werk allesbehalve een hagiografie van Alexander geworden. Daarenboven laat de auteur het karakter van Alexander met de tijd onder invloed van voornamelijk diens vele successen evolueren (in slechte zin): *'Als Alexander deze zelfbeheersing tot het einde van zijn leven had kunnen volhoudendan zou hij inderdaad zijn hoogmoed en wraakzucht hebben overwonnen, zijn onbeheerste slechte eigenschappen ; dan zou hij zich hebben onthouden van moord op vrienden tijdens een feestmaal, en zou hij ervoor*

teruggeschrokken zijn voortreffelijke strijders, mannen die met hem de volkeren onderworpen hadden, zonder vorm van proces te doden.'(blz. 83; 3.12.19). Op het eind van zijn werk (blz. 511-513; 10.5.26-35) portretteert hij Alexander als volgt:

'En, bij Hercules, voor hen die een oordeel geven over de koning is het duidelijk dat de goede eigenschappen uit zijn geaardheid voortkwamen en de gebreken uit zijn lotsbestemming en zijn jeugdige leeftijd. Hij had een ongelooflijke geestkracht, en bijna een surplus aan uithoudingsvermogen, en wat moed betreft stak hij uit boven andere koningen, en zelfs boven de mannen voor wie dat hun enige kwaliteit was; hij was genereus en gaf vaak meer dan waarvoor men tot de goden bad; hij was barmhartig voor de overwonnenen en had vele koninkrijken teruggegeven, of als geschenk gegeven aan hen op wie hij deze had veroverd; hij had een permanente doodsverachting, terwijl vrees voor de dood anderen verlamt; hij had een hang naar glorie en geprezen te worden; hoewel die groter was dan gerechtvaardigd, kan men die door de vingers zien, gezien zijn leeftijd en grootse verrichtingen; hij was zijn ouders toegewijd, en had besloten zijn moeder Olympias op te nemen onder de onsterfelijken, en zijn vader Philippus had hij gewroken; hij was goed voor bijna al zijn vrienden, ruimhartig voor al zijn soldaten; zijn plannen kwamen overeen met de grootheid van zijn geest en hij beschikte over een inzicht dat nauwelijks paste bij zijn leeftijd; hij beheerste zijn onmatige verlangens, en had een seksleven dat paste binnen de grenzen van de natuurlijke behoefte, en geen wellustige praktijken buiten wat toelaatbaar is: dat waren zeker de goede eigenschappen van zijn karakter.

Het lot bepaalde de volgende eigenschappen: zich gelijkstellen aan de goden en goddelijke eerbewijzen verlangen; geloven in orakels die dat aanbevalen; veel bozer worden dan redelijk was op mensen die weigerden hem op die manier te eren; zich kleden in buitenlandse kleren en gewoontes overnemen van overwonnen volkeren, gewoontes waar hij voorafgaand aan de overwinning op neerkeek. Zijn jeugd had zijn driftbuien en drankzucht aangewakkerd; zo zou een rijpere leeftijd deze hebben kunnen matigen.' Ook de vele andere personages die in het verhaal een belangrijke rol spelen worden met veel psychologisch doorzicht gekarakteriseerd. Dit geldt in de eerste plaats voor Darius III, de koning van de Perzen en Alexanders tegenspeler die qua karakter ook enigszins als de tegenpool van Alexander voorgesteld wordt. Maar ook Alexanders vrienden en belangrijkste tegenstanders worden op een voortreffelijke wijze psychologisch geportretteerd.

Het verslag van Curtius Rufus biedt nog veel meer dat ook de hedendaagse lezer zal boeien en lezers met een voorkeur voor moderne historische romans die zich afspelen in exotische streken en een ver verleden zullen hier beslist hun gading vinden. Tot de elementen van het boek die de lezer ongetwijfeld zullen boeien behoren vooreerst de beschrijvingen van schitterende steden zoals Babylon, en van vreemde en exotische landstreken bewoond door volkeren en stammen die er vreemde zeden en gebruiken op nahouden. Meesterlijk is de wijze waarop Curtius met een overvloed aan tot de verbeelding sprekende details de barre streken beschrijft waar de troepen doorheen moeten trekken. Een sterk staaltje in dit opzicht is het spannend en huiveringwekkend relaas waarin Curtius beschrijft hoe de soldaten verrast worden door de getijdenwerking op de rivier die zij bevaren (blz. 475-491; 9.9). Arrianus doet diezelfde gebeurtenis af in enkele zinnen (6.19.1-2). Ook het relaas van de manier waarop oninneembaar gewaande plaatsen toch worden belegerd en ingenomen en van de list die daarbij werden aangewend zal de lezer boeien. Hierbij moet Curtius Rufus niet onderdoen voor de hedendaagse auteurs van avonturenverhalen.

Maar wie, zoals allicht de meeste lezers van deze bespreking, het boek in de eerste plaats uit historische interesse wil lezen, zal zich uiteraard afvragen hoe het gesteld is met de bruikbaarheid van Curtius' relaas als historische bron. Lange tijd hebben de historici Curtius Rufus als

geschiedschrijver achtergesteld bij Plutarchus en Arrianus. Hieraan is nu wel een einde gekomen en men kan gerust gewagen van een rehabilitatie van Curtius Rufus als geschiedschrijver en van zijn werk als historische bron. Men is tot de overtuiging gekomen dat Curtius Rufus, Plutarchus en Arrianus in gelijke mate bijdragen tot een redelijke reconstructie die voor de juiste mag gehouden worden. Voor bepaalde aspecten is Curtius Rufus zelfs de belangrijkste bron. Dit is onder meer het geval met betrekking tot de eerste spanning in verband met de opvolging van de overleden Alexander.

Zoals Plutarchus en Arrianus schreef Curtius Rufus eeuwen na de gebeurtenissen. Hij was noch ooggetuige noch tijdgenoot maar kon wel beschikken over verslagen die tijdgenoten en ooggetuigen hebben nagelaten maar voor ons verloren zijn gegaan. Vakwetenschappelijk erudiet onderzoek is tot de conclusie gekomen dat Curtius Rufus zich voornamelijk blijkt te hebben gebaseerd op Ptolemaios en Clitarchus. De eerste was een vriend van Alexander en heeft als naaste medewerker deelgenomen aan Alexanders veldtochten en twintig jaar na Alexanders dood een verslag daarover geschreven. Clitarchus heeft niet deelgenomen aan de expeditie maar heeft wel overlevenden gesproken en verhalen uit de eerste hand gehoord. Naar alle waarschijnlijkheid heeft Curtius Rufus, zoals gebruikelijk was bij de antieke geschiedschrijvers, in de aanhef van zijn werk zelf meer informatie verstrekt over zijn bronnen en over hoe hij daarmee is omgegaan. Maar de eerste twee boeken van zijn werk zijn niet bewaard gebleven en daardoor weten we evenmin iets over het opzet van zijn werk en zijn opvattingen over geschiedschrijving die daar eveneens naar alle waarschijnlijkheid ter sprake zullen zijn gekomen. We moeten het stellen met drie terloopse opmerkingen. Een eerste maal geeft hij blijk van een kritische instelling tegenover zijn voorgangers en schrijft in verband met een concreet feit (al dan niet aanwezig zijn van Ptolemaios bij een bepaalde gebeurtenis): *Tanta componentium vetustas rerum monumenta vel securitas vel par huic vitium, credulitas fuit* (blz. 459; **9.5.21**), (in de vertaling van Roos: Zo slordig, of wat even erg is, zo goedgelovig zijn de samenstellers van oude verslagen). Enkele alinea's eerder (**9.1.34**) schrijft hij *'plura transcribo quam credo, nec affirmare sustineo de quibus dubito, nec subducere quae accepi* (Wat mijn betreft: ik vermeld meer dan ik geloof, want ik kan er mij niet toe brengen voor waar op te schrijven waaraan ik twijfel, maar ook niet om weg te laten wat ik vernomen heb). Een echo daarvan vinden we terug in **10.10.12**: *Traditum magis quam creditum refero* (ik rapporteer wat overgeleverd is maar minder geloofwaardig is). Het is in ieder geval duidelijk dat Curtius Rufus, zoals Binnendijk opmerkt in de inleiding, in de traditie van een Herodotus, zich niet als een analytisch scherpslijper zoals Thucydides, maar als een verklarend rapporteur manifesteert. Dit is trouwens een van de charmes van zijn werk.

Uit het betoog van Curtius Rufus kan ook afgeleid worden dat in zijn historische visie Fortuna een belangrijke, zo niet doorslaggevende, rol speelt in het verloop van de gebeurtenissen. Vaak schrijft hij een verrassende wending toe aan de tussenkomst van Fortuna en ook in de ontwikkeling van Alexanders karakter heeft de godin van het Lot een groot aandeel. Het is daarom jammer dat het lemma Fortuna (en Fatum) niet is opgenomen in de index achteraan.

Zoals gebruikelijk in de antieke geschiedschrijving ruimt Curtius Rufus veel plaats in voor redevoeringen die hij (in directe en indirecte rede) in de mond legt van de personages uit het verhaal. Hij toont zich daarbij bijzonder talentvol en meer dan een redevoering verdient een plaats in iedere bloemlezing van de antieke retorica. Dit retorisch talent komt uiteraard het best tot uiting in de originele Latijnse versie. Maar ook in de uitstekende vertaling van J. Roos blijft heel wat bewaard van de retorische verve; vooral dan wat de opbouw van de argumentatie betreft. Uit de vele tientallen redevoeringen beperk ik mij tot enkele voorbeelden. Er is de redevoering van een Scythische leider (blz. 341; **7.8.12**) die, na er te hebben op gewezen dat de Scythen weerstand zullen

bieden, Alexander waarschuwt voor overmoed. Bijzonder op dreef is Curtius Rufus wanneer hij kort na elkaar twee opponenten tegengestelde standpunten kan laten verdedigen zoals Alexander (4.14.1-7) en Darius (4.14.9-26) bij de aanvang van de slag bij Arbela (Gaugamela). Een ander sterk staaltje van dergelijk elkaar spiegelende redevoeringen vinden we wanneer een complot tegen Alexander aan het licht komt en de vraag rijst of Philotas, een van de legeraanvoerders en vriend van Alexander, dit complot heeft beraamd. Voor de verzamelde Macedonische troepen vindt een soort proces plaats en daar beschuldigt Alexander Philotas van verraad en bespeelt daarbij voornamelijk de gevoelige snaar (blz. 275-279; 6.9.2-24). Daarop krijgt Philotas het woord (blz. 281-287; 6.10.1-37) en houdt zijn onschuld staande in een sterk beargumenteerd pleidooi waarin de argumenten van de aanklagers ontzenuwd worden. Slechts op het einde van zijn pleidooi doet hij een beroep op de emoties. Maar het is vooral op het einde van de expeditie, wanneer de soldaten naar huis willen terugkeren, dat Curtius Rufus zijn retorische gaven tentoon spreidt. Een eerste keer grijpt de discussie plaats in het openbaar voor de legerstroepen. Alexander anticipeert op de ontevredenheid van de soldaten die nu al jaren op veldtocht zijn en naar huis verlangen. Gloedvol verdedigt Alexander zijn intentie om verder te trekken en besluit met als het ware een vraag om applaus (blz. 443; 9.2.13). Maar het applaus blijft uit en Coenus vertolkt (blz. 445) het ongenoegen van de soldaten. De kwestie komt opnieuw ter sprake, maar nu in besloten kring, nadat Alexander bij een gevecht een ernstige verwonding heeft opgelopen en de legerleiders hem bezoeken in zijn tent. Namens de vrienden en door hen bijgevalen, bepleit Craterus (blz. 461; 9.6.6-14) een terugkeer. Maar dit is niet naar de zin van Alexander die in een gloedvol betoog de voortzetting bepleit en weidse perspectieven opent (blz. 463-465; 9.6.22-27).

Aan de vertaling (op de rechterbladzijde, met op de linkerbladzijde de originele Latijnse tekst), blz. 33-531) gaan een Voorwoord en Inleiding vooraf. In het Voorwoord (blz. 9-10) schrijft de vertaler Julius Roos wat hem ertoe heeft aangezet Curtius Rufus te vertalen en wat zijn streven daarbij was: *‘Vooral de voor die tijd nogal kritische verslaggeving en de vele prachtige redevoeringen deden mij besluiten het hele werk te vertalen, mede omdat er geen Nederlandse vertaling van voorhanden was.Curtius’ tekst is bij uitstek geschikt om gebruikt te worden op middelbare scholen ter afwisseling van Livius.* De uitvoerige inleiding (blz. 11-32) door Diederik Burgersdijk biedt de lezer alle noodzakelijke informatie om de auteur en zijn werk in hun literaire en historische context te kunnen plaatsen. Op de vertaling volgen de eindnoten (blz. 532-542), een bibliografie (blz. 543-546) en een index (blz. 543-558).

Over de vertaling niets dan goed. Julius Roos is perfect geslaagd in zijn streven *‘de tekst zo exact mogelijk weer te geven, maar in gangbaar Nederlands, zodat het voor mijn eigen tijdgenoten goed te lezen is.*’ Op geen enkel ogenblik krijgt men de indruk dat men een vertaling aan het lezen is. Integendeel, de vertaling leest als een origineel, in het Nederlands geschreven, geromanceerd historisch verhaal. Na lezing ervan kan men niet anders dan instemmen met de bewering van de vertaler dat *‘Curtius Rufus ten onrechte in de vergetelheid is geraakt’* en besluiten dat deze Latijnse auteur dringend aan een rehabilitatie toe is.

Vertaler en uitgever verdienen dan ook alle dank omdat de originele tekst is opgenomen. Wie Latijn heeft gestudeerd kan zo meteen vaststellen dat Curtius’ taal rijk is aan stijlfiguren en zich onderscheidt door compacte uitdrukkingen en puntige formuleringen. Deze auteur verdient dan ook beslist een plaats in de lessen Latijn in het secundair onderwijs.

De uitgever heeft gezorgd voor een prachtige en uiterst verzorgde uitgave die ook een katern met 16 kleurenillustraties bevat die belangrijke episodes uit het leven van Alexander weergeven. Slechts één kanttekening. De lezer die het traject van Alexander in Azië op de voet wil volgen doet er best aan een historische atlas bij de hand te hebben want de ene algemene kaart in het boek

volstaat niet daartoe omdat te weinig plaatsnamen die in het relaas voorkomen erop aangeduid zijn. Men zal nog het best geholpen worden door het boek van Jona Lendering, *Alexander de Grote. De ondergang van het Perzische rijk* (Amsterdam, 2004) dat een overvloed aan duidelijke detailkaarten bevat. Maar deze opmerking doet niet de minste afbreuk aan de vele en grote kwaliteiten van dit boek dat geen historisch geïnteresseerde en/of liefhebber van spannende avonturenverhalen die zich in een ver verleden en exotische landen afspelen, ongelezen mag laten. Warm aanbevolen dus!

Quintus Curtius Rufus, Alexander de Grote. Triomf en tragiek van een veldheer. Vertaald door Julius Roos. Amsterdam, Amsterdam University Press 2025. 558 blz. 49,99 euro.